

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ

УДК [94(476) + 338.22(=112.2)(476)(091)],,1915/1918“

ВОЛКАВА

Вольга Віктараўна

ЭКАНАМІЧНАЯ ПАЛІТЫКА НЯМЕЦКІХ АКУПАЦЫЙНЫХ УЛАД У
БЕЛАРУСІ Ў ГАДЫ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ
(1915 – люты 1918 г.)

АЎТАРЭФЕРАТ

дысертацыі на саісканне вучонай ступені
кандыдата гістарычных навук
па спецыяльнасці 07.00.02 – айчынная гісторыя

Мінск, 2017

Работа выканана ў Беларускаім дзяржаўным універсітэце.

Навуковы кіраўнік –

Каханоўскі Аляксандр Генадзьевіч,
доктар гістарычных навук, прафесар,
дэкан гістарычнага факультэта Беларускага
дзяржаўнага універсітэта.

Афіцыйныя апаненты:

Гужалоўскі Аляксандр Аляксандравіч,
доктар гістарычных навук, прафесар,
прафесар кафедры этналогіі, музейалогіі і
гісторыі мастацтваў Беларускага дзяржаўнага
універсітэта;

Хаданёнак Віктар Мамертавіч,
кандыдат гістарычных навук,
прарэктар па выхаваўчай рабоце
УА «Віцебскі дзяржаўны тэхналагічны
універсітэт».

Апаніруючая арганізацыя –

**УА «Беларускі дзяржаўны педагогічны
ўніверсітэт імя М. Танка».**

Абарона адбудзецца 25 студзеня 2018 г. у 14.00 на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 02.01.05 пры Беларускаім дзяржаўным універсітэце па адрасе: Мінск, вул. Ленінградская, 8 (корпус юрыдычнага факультэта), аўд. 407.

Тэлефон вучонага сакратара: 209 57 09; e-mail: huzhalouski@gmail.com.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Фундаментальнай бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтарэферат разасланы «   » снежня 2017 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый
доктар гістарычных навук прафесар

А. А. Гужалоўскі

УВОДЗІНЫ

На сучасным этапе развіцця незалежнай Рэспублікі Беларусь актуалізуецца неабходнасць глыбокага навуковага вывучэння шэрагу праблем айчыннай гісторыі на аснове новых метадалагічных падыходаў і выпрацоўкі аб'ектыўных ацэнак многіх яе падзей. Для гісторыі Беларусі XX ст. лёсавызначальнай стала Першая сусветная вайна. Маштабныя эканамічныя і дэмаграфічныя змены паўплывалі на сацыяльна-палітычныя працэсы, якія прадвызначылі далейшую гісторыю беларускага народа і адыгралі вызначальную ролю ў станаўленні беларускай дзяржаўнасці. “Вялікая вайна” стала каталізатарам перамен у свядомасці грамадства і спрыяла ўзмацненню ўяўлення беларусаў пра сябе як асобнага суб'екта сярод іншых народаў. Таму вывучэнне нямецкай палітыкі ў гады Першай сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі з'яўляецца важнай задачай для айчыннай гістарычнай навукі. Нягледзячы на пэўныя поспехі ў даследаванні падзей і з'яў пачатку XX ст., тэма акупацыі Беларусі застаецца малавывучанай. Абагульняючыя працы па гісторыі Беларусі толькі ўскосна закранаюць абазначаную праблему, адсутнічае сістэмны аналіз механізмаў правядзення эканамічнай палітыкі нямецкімі акупацыйнымі ўладамі.

Напярэдадні 100-гадовага юбілея заканчэння Першай сусветнай вайны актуалізуецца праблема нямецкай эканамічнай палітыкі як цэласнай сістэмы мерапрыемстваў па эксплуатацыі людскіх і прыродных рэсурсаў Беларусі. Дысертация вырашае навуковую праблему, якая заключаецца ў выяўленні і раскрыцці сутнасці, зместу, асаблівасцей, асноўных кірункаў, сродкаў рэалізацыі і вынікаў эканамічнай палітыкі нямецкіх улад на акупіраваных беларускіх тэрыторыях. Усебаковае вывучэнне нямецкай эканамічнай палітыкі і яе наступстваў дапаўняе навуковыя веды пра сацыяльна-эканамічныя і палітычныя падзеі і працэсы, дазваляе больш глыбока зразумець і прааналізаваць змены ў грамадстве, якія адбываліся ў часы ваенных і рэвалюцыйных пераўтварэнняў.

Храналагічныя рамкі даследавання ахопліваюць перыяд з кастрычніка 1915 г. па люты 1918 г. Вызначэнне ніжняй даты адпавядае часу стабілізацыі нямецка-расійскага фронту ў 1915 г. і пачатку устанаўлення нямецкай улады на акупіраваных тэрыторыях. Верхняя мяжа звязана з наступленнем нямецкай арміі і акупацыяй ўсходніх рэгіёнаў Беларусі, што прывяло да змен у планах кіраўніцтва Германіі па выкарыстанні і будучыні гэтых тэрыторый.

Геаграфічныя межы ахопліваюць сучасную тэрыторыю Рэспублікі Беларусь, якая ў гады Першай сусветнай вайны знаходзілася пад акупацыяй: Віленскі, Лідскі, Свянцянскі, часткі Ашмянскага, Вілейскага і Дзісенскага павеатаў Віленскай губерні, частка Новааляксандраўскага павеата Ковенскай губерні, Брэсцкі, Ваўкавыскі, Гродзенскі, Кобрынскі, Пружанскі, Слоні́мскі

паветы Гродзенскай губерні, часткі Навагрудскага і Пінскага паветаў Мінскай губерні Расійскай імперыі. Спецыфіка тэмы ў шэрагу выпадкаў абумовіла неабходнасць выхаду за гэтыя межы. Пастаўленая мэта патрабуе вывучэння становішча горада Вільні, які на працягу XIX – пачатку XX ст. заставаўся культурным, грамадскім і адміністрацыйна-палітычным цэнтрам рэгіёну, асобных раёнаў і гарадоў сучаснай Польшчы і Літвы, якія ўваходзілі ў нямецкія адміністрацыйна-тэрытарыяльныя адзінкі, утвораныя на акупіраваных землях.

Усе даты прыведзены па новым стылі (па грыгарыянскім календары).

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі

Дысертацыя падрыхтавана ў межах распрацоўкі НДР “Эвалюцыя сацыяльнай актыўнасці насельніцтва Беларусі на этапе станаўлення індустрыяльнага грамадства (другая палова XIX – пачатак XX ст.)” (нумар дзяржаўнай рэгістрацыі 20113061), якая выконвалася ў 2011–2015 гг. на кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу ў рамках Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў “Гісторыя, культура, грамадства, дзяржава”, а таксама НДР “Сацыяльныя змены ў грамадстве ва ўмовах капіталістычнай трансфармацыі эканомікі Беларусі (1861–1914 гг.)” (нумар дзяржаўнай рэгістрацыі 20161683), якая выконваецца ў 2016–2020 гг. у рамках Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў “Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства”, падпраграма № 1 “Гісторыя і культура”.

Мэта і задачы даследавання

Мэта дысертацыйнага даследавання заключаецца ў выяўленні сутнасці, зместу і асаблівасцей рэалізацыі эканамічнай палітыкі нямецкімі акупацыйнымі уладамі на тэрыторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны (1915 – люты 1918 г.) і вызначэнні наступстваў яе правядзення.

У адпаведнасці з мэтай даследавання пастаўлены наступныя *задачи*:

1) вызначыць месца беларускіх тэрыторый у ваенна-стратэгічных і эканамічных планах Германіі ў кантэксце агульных планаў рэалізацыі нямецкай усходняй палітыкі;

2) разгледзець працэс фарміравання сістэмы кіравання і адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу акупіраваных беларускіх тэрыторый;

3) выявіць асаблівасці рэалізацыі асноўных кірункаў нямецкай эканамічнай палітыкі ў сферы сельскай і лясной гаспадаркі, прамысловасці, транспарту і мытных справы, грашовых і гандлёвых адносін;

4) прасачыць змены колькаснага, нацыянальнага і канфесійнага складу насельніцтва акупіраваных тэрыторый Беларусі;

5) паказаць уплыў увядзення абавязковай пашпартызацыі і палітыкі адносна перамяшчэння насельніцтва на яго сацыяльнае становішча;

б) раскрыць асаблівасці нямецкай палітыкі ў сферы падаткаабкладання, правядзення рэквізіцый і ўвядзення прымусовых работ на акупіраванай тэрыторыі.

Аб'ектам даследавання з'яўляюцца беларускія тэрыторыі, акупіраваныя нямецкімі войскамі ў гады Першай сусветнай вайны.

Прадмет даследавання – нямецкая эканамічная акупацыйная палітыка на тэрыторыі Беларусі ў 1915 – лютым 1918 г.

Навуковая навізна даследавання

Упершыню на аснове выкарыстання шырокага кола крыніц праведзены сістэмны аналіз сутнасці, зместу, асаблівасцей, асноўных кірункаў, сродкаў рэалізацыі і вынікаў эканамічнай палітыкі нямецкіх улад на акупіраваных беларускіх тэрыторыях у гады Першай сусветнай вайны. Даследаваны ваенна-палітычныя і эканамічныя планы адносна беларускіх зямель, выяўлена ўзаемасувязь з агульнымі планами ўсходняй палітыкі Германіі. Разгледжаны працэс устанаўлення нямецкай улады на ўсіх акупіраваных беларускіх землях, выяўлены асаблівасці ўтварэння зоны Обер Ост, вылучаны этапы фарміравання адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу, вызначана структура і функцыі органаў кіравання. Сістэмна ахарактарызаваны асноўныя кірункі і механізмы рэалізацыі эканамічнай палітыкі нямецкай адміністрацыі ў сферы сельскай і лясной гаспадаркі, прамысловасці, транспарту і мытнай справы, грашовых і гандлёвых адносін. Паказаны уплыў палітыкі адносна перамяшчэння і ўвядзення абавязковай пашпартызацыі на сацыяльнае становішча насельніцтва, ахарактэрызаваны асаблівасці нямецкай палітыкі ў сферы падаткаабкладання, рэквізіцый і прымусовых работ. Праведзены аналіз змен у колькасным, нацыянальным і канфесійным складзе насельніцтва ў зоне акупацыі.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону

1) Да Першай сусветнай вайны Беларусь, якая ўваходзіла ў склад Расійскай імперыі, не выклікала зацікаўленасці ў палітычных колах Германіі. З пачаткам ваеннага канфлікту беларускае пытанне было выдзелена як асобнае ў ваенна-стратэгічных і эканамічных планах нямецкай экспансіі на Усход. Канцэпцыі па далучэнні і выкарыстанні беларускіх зямель змяняліся на працягу ўсяго перыяду акупацыі. Частка беларускіх тэрыторый была ўключана ў склад зоны Обер Ост, якая разглядалася як буфер для абароны нямецкіх межаў ад магчымага наступу расійскіх войск. У сувязі з імкненнем Германіі заключыць сепаратны мір з Расійскай імперыяй нямецкае кіраўніцтва пазбягала вызначэння канчатковага статусу занятых тэрыторый. Акупацыя беларускіх зямель лічылася часовай з'явай і пры неабходнасці іх гатовы былі саступіць Расійскай імперыі.

Выключэннем з'яўляліся тэрыторыі Обер Ост, якія размяшчаліся ў трохкутніку Гродна–Ліда–Брэст. Паралельна ва ўсходняй палітыцы Германіі распрацоўваліся праекты па ўключэнні асобных беларускіх зямель у склад будучых нацыянальных польскай, літоўскай і ўкраінскай дзяржаў. Пазіцыя нямецкага ўрада па падзелу тэрыторый у інтарэсах іншых этнасаў выключала магчымасці рэалізацыі праекта па ўтварэнні незалежнай беларускай дзяржавы. Нявырашанасць палітычнай будучыні падштурхнула нямецкае вайсковае кіраўніцтва сканцэнтравана на максімальна эфектыўным эканамічным выкарыстанні занятых зямель і людскіх рэсурсаў.

2) Агульнае кіраўніцтва акупіраванымі беларускімі землямі ажыццяўлялася Галоўнакамандуючым на Усходзе. Усе тэрыторыі знаходзіліся пад кантролем 9-й, 10-й, 12-й нямецкіх армій, армейскіх груп (пазней груп армій) Буг, Войрш, Гранаў. Тэрыторыі ў трохкутніку Гродна–Ліда–Брэст увайшла ў склад зоны Обер Ост. У ёй у адміністрацыйна-тэрытарыяльным плане акрамя ваеннага падзелу на этапныя камендатуры ўводзіўся падзел на ўпраўленні і паветы. Кіраўнікі ўпраўленняў падначальваліся этапным інспектарам. Нямецкая адміністрацыя на чале з Галоўным упраўленнем Обер Ост складалася з наступных аддзелаў: палітычнага, фінансаў, сельскай гаспадаркі, лясной справы, царкоўных і школьных спраў, юстыцыі, прэсы, гандлю, культуры краю. На працягу ўсяго перыяду акупацыі назіралася тэндэнцыя да цэнтралізацыі адміністрацыйнай улады, што праявілася ва ўзбуйненні тэрытарыяльных адзінак Обер Ост. Большая частка астатніх занятых тэрыторый увайшла ў тылавы раён армейскай групы Войрш і знаходзіліся выключна пад кіраўніцтвам ваенных камендантур. Частка беларускіх зямель стала вайскова-операцыйнай паласой нямецка-расійскага фронту і кантралявалася штабамі асобных армій.

3) Эканамічная палітыка нямецкай улады была скіравана на наладжванне эфектыўных механізмаў эксплуатацыі людскіх і прыродных рэсурсаў. Для гэтага была створана адзіная сістэма рэгулявання гаспадарчага жыцця на акупіраваных тэрыторыях, якая адпавядала інтарэсам вышэйшага кіраўніцтва ў Германіі і ваенных улад на Усходзе. Найбольшае значэнне надавалася выкарыстанню рэсурсаў сельскай, лясной гаспадаркі і прамысловасці. Важную ролю ў рэалізацыі эканамічных мерапрыемстваў адыгрывалі транспарт, мытная палітыка, грашовыя адносіны і гандаль. Ва ўмовах акупацыі сельская гаспадарка была накіравана на задавальненне ўнутраных патрэб, забеспячэнне нямецкіх ваенных і адміністрацыйных служб і пастаўку прадукцыі на ўнутраны рынак Германіі. Стан сельскай гаспадаркі значна пагоршыла скарачэнне колькасці працаздольнага насельніцтва ў выніку масавага бежанства і правядзенне рэквізіцый. Насельніцтва абавязвалася выконваць сельскагаспадарчыя работы. Прамысловасць прыйшла ў заняпад у выніку эвакуацыі ва ўнутраныя губерні Расійскай імперыі і пазнейшага вывазу ў Германію тэхнікі і абсталявання.

Мерапрыемствы па пашырэнні і мадэрнізацыі вытворчасці былі праведзены толькі ў тых галінах прамысловасці, якія забяспечвалі ваенныя патрэбы і выконвалі непасрэдныя заказы арміі. Вялікая ўвага надавалася эксплуатацыі лясных рэсурсаў. Лесаматэрыялы вывозіліся ў Германію для забеспячэння сыравіннай базы яе дрэваапрацоўчай, цэлюлознай і папяровай прамысловасці.

Для наладжвання вывазу сыравіны і прадуктаў праводзілася тэхнічная мадэрнізацыя шляхоў зносін, у першую чаргу чыгункі. Характар грузаперавозак быў поўнаасцю зменены на ваенны. У адносінах да грамадзянскага насельніцтва асноўным мерапрыемствам транспартнай палітыкі стаў нагляд за яго рухам. Мытная палітыка акупацыйных улад была скіравана на ўсебаковы кантроль за таварамі, што перасякалі мяжу занятых зямель, і забяспечвала фінансавыя інтэрэсы ўлады праз спагнанне адпаведных збораў. Для гандлёвых адносін была характэрна манаполія нямецкіх акупацыйных улад на вытворчасць і продаж асобных тавараў, найперш алкаголю і тытуню, устанаўленне максімальных коштаў на прадукты і тавары, рэгуляванне нормаў продажу. Грашовая сістэма, у межах якой функцыянавала паралельнае абарачэнне нямецкай маркі, расійскага рубля і обер-ост рубля, ускладняла гандлёвыя аперацыі.

4) У сувязі з пачаткам ваенных дзеянняў, мабілізацыяй мужчын на ваенную службу, а таксама ў выніку эвакуацыі, прымусовага высялення ва ўнутраныя губерні Расійскай імперыі і бежанства, колькасць насельніцтва на акупіраваных беларускіх тэрыторыях у параўнанні з даваенным часам значна зменшылася. Адбыліся змены ў нацыянальным складзе насельніцтва. Параўнанне даных двух перапісаў (1897 г. і 1916 г.) паказвае, што колькасць асоб, якія дэкларавалі сябе беларусамі, зменшылася ў некалькі разоў. Паводле перапісу 1916 г., колькасць жыхароў буйных гарадоў (Гродна, Ліда, Ваўкавыск) упала ў 1,5–2,5 разы. Пасля ўстанаўлення нямецкага акупацыйнага рэжыму ўзрасла ўдзельная вага каталіцкага і яўрэйскага насельніцтва, а праваслаўнага істотна зменшылася. Недахоп працаздольнага насельніцтва выклікаў змены ў складзе работнікаў сельскай гаспадаркі і прамысловасці. Замест мужчын, занятых на ваенных аб'ектах і будаўніцтве, у перапрацоўцы прадуктаў сельскагаспадарчай вытворчасці і лесанарыхтоўках большасць працаўнікоў складалі падлеткі і жанчыны.

5) Ва ўмовах ваеннага становішча для нямецкага кіраўніцтва важным стала ўстанаўленне поўнага кантролю за перамяшчэннем грамадзянскага насельніцтва на акупіраванай тэрыторыі. Ставіліся задачы правядзення прэвентыўных мер па папярэджанні шпіянажу, змяншэння непажаданых міграцыйных плыняў жыхароў ва ўмовах неабходнасці наладжвання бесперапыннай дзейнасці прамысловых прадпрыемстваў, пунктаў загатоўкі сыравіны і апрацоўкі сельскагаспадарчых зямель. Абавязковая пашпартызацыя насельніцтва, якая праводзілася нямецкай адміністрацыяй, стала галоўным сродкам рэгістрацыі, уліку, ідэнтыфікацыі і кантролю за перамяшчэннем насельніцтва ў межах

рэгіёна. Да канца акупацыі больш за 85 % насельніцтва зоны Обер-Ост атрымала пашпарты. Пашпартызацыя была пашырана і на іншых акупіраваных тэрыторыях, дзе за яе рэалізацыяй сачылі ваенныя ўдады.

б) Істотны ўплыў на сацыяльна-эканамічнае становішча акупіраванай часткі Беларусі аказала сістэма прымусовага падаткаабкладання, якая значна пагоршыла фінансавое становішча насельніцтва. Прадугледжваліся прамыя (зямельны, прамысловы, падушны, надзвычайны для гарадоў) і непрямыя падаткі (на афармленне дакументаў, на алкаголь і тытунь). Выплаты падаткаў ажыццяўляліся наяўнымі грашыма. Іх можна было атрымаць выключна за працу у рабочых батальёнах або продаж маёмасці. Правядзенне рэквізіцый набыло масавы характар, што тлумачылася патрэбамі забеспячэння нямецкай арміі харчаваннем, фуражом і прадметамі першай неабходнасці. Найбольш каштоўнае і дарагое абсталяванне, сыравіна, прадукты, хатняя жывёла, коні вывозіліся ў Германію. Недахоп прадуктаў і паліва прывёў да ўвядзення карткавай сістэмы, устанаўлення сутачных нормаў спажывання ежы. Абмяжоўваўся продаж асобных прадуктаў (соль, запалкі). Прымусовыя работы, да якіх прыцягваліся мужчыны ва ўзросце 16–50 гадоў і жанчыны 18–45 гадоў, акрамя лясной і сельскай гаспадаркі, былі пашыраны і на ваенных аб'ектах.

Асабісты ўклад саіскальніка вучонай ступені

Дысертацыя з'яўляецца вынікам самастойнай даследчай працы аўтара, усе навуковыя высновы і палажэнні атрыманы асабіста. На аснове сучасных метадалагічных падыходаў быў выяўлены, сістэматызаваны і прааналізаваны значны комплекс крыніц з фондаў 15 архіваў і 7 рукапісных і асобных аддзелаў бібліятэк Беларусі, Германіі, Літвы, Польшчы і Расіі. Абсалютная большасць архіўных крыніц, пераважная частка якіх на нямецкай мове, упершыню ўведзена ў навуковае абарачэнне, у тым ліку справаздачная дакументацыя нямецкіх улад з данымі аб аб'ёмах вывезеных з Беларусі матэрыяльных рэсурсаў, прадукцыі сельскай і лясной гаспадаркі. Упершыню прааналізаваны статыстычныя даныя нямецкага перапісу 1916 г., на падставе якіх паказаны змены ў колькасці насельніцтва, яго нацыянальным і канфесійным складзе.

У параграфі манаграфіі, апублікаваным у сааўтарстве з М. П. Гайбай, В. М. Лебедзевай, А. Л. Кіштывавым, В. Г. Мазцом, А. У. Унучкам, уклад аўтара заключаецца ў асвятленні развіцця чыгункі на акупіраванай тэрыторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны.

Апрацацыя дысертацыі і інфармацыя пра выкарыстанне яе вынікаў

Вынікі дысертацыйнай работы былі прадстаўлены на 16 міжнародных і рэспубліканскіх навуковых і навукова-практычных канферэнцыях у Беларусі, Расіі, Польшчы і Літве: "Первая мировая война: история, геополитика, уроки истории и современность (к 90-летию окончания Первой мировой войны и

началу формирования Версальско-Вашингтонской системы международных отношений)” (г. Віцебск, 11–12 лістапада 2008 г.); ”Научный потенциал молодежи – будущему Беларуси” (г. Пінск, 9 красавіка 2010 г.); ”Межвузовская научная конференция студентов и аспирантов” (г. Мінск, 15 красавіка 2010 г.); ”Рэстаўрацыя Мірскага замка. Праблема захавання прыроднага і культурнага ландшафтаў” (г. п. Мір, 6 чэрвеня 2010 г.); ”II Konferencja Stypendystów Programu Stypendialnego Rządu Polskiego dla Młodych Naukowców” (г. Варшава, 11 мая 2011 г.); ”Метадалогія даследаванняў і крыніцазнаўчая база ў галіне гістарычнай урбаністыкі” (г. Гродна, 30 верасня – 1 кастрычніка 2011 г.); ”VI Машеровские чтения” (г. Віцебск, 27–28 верасня 2012 г.); ”Прыватнаўласніцкія гарады Вялікага Княства Літоўскага: лёс праз стагоддзі” (г. Нясвіж, 23–24 красавіка 2014 г.); ”Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі: Бяроза і Бярозаўскі рэгіён” (г. Бяроза, 13–14 мая 2014 г.); ”Міжнародны кангрэс даследчыкаў Беларусі” (г. Каўнас, 3–5 кастрычніка 2014 г.); ”Время Великой войны: от глобального переустройства до трансформаций повседневности” (г. Калінград, 9–10 кастрычніка 2014 г.); ”Крыніцы гісторыі рознічнага гандлю ў Беларусі” (г. Мінск, 11 кастрычніка 2014 г.); ”Першая сусветная вайна ў гістарычных лёсах Еўропы” (г. Вілейка, 18 кастрычніка 2014 г.); ”Гісторыя гандлю на тэрыторыі Беларусі” (г. Мінск, 24–25 верасня 2015 г.); ”Метадалогія даследавання гісторыі Беларусі: праблемы, дасягненні, перспектывы” (г. Мінск, 21–22 кастрычніка 2016 г.); ”Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 950-годдзя горада)” (г. Мінск, 7–8 верасня 2017 г.).

Матэрыялы дысертацыйнага даследавання былі выкарыстаны ў вучэбным працэсе ў Рэспубліканскім інстытуце вышэйшай школы пры распрацоўцы курса лекцый ”Першая сусветная вайна ў гісторыі Беларусі” (акт укаранення ад 17 чэрвеня 2015 г.); пры выкананні раздзела комплексных навуковых даследаванняў у складзе камплекта праектна-каштарыснай дакументацыі на кансервацыю з фрагментарнай рэстаўрацыяй нерухомай гісторыка-культурнай каштоўнасці ”Руіны былога замка Сапегі з фрагментамі абарончых збудаванняў у в. Гальшаны” (акт укаранення ад 4 кастрычніка 2012 г.); пры падрыхтоўцы тэкстаў экскурсій па экспазіцыі ”Войны ХХ стагоддзя” музея ”Замкавы комплекс ”Мір” (акт укаранення ад 6 лістапада 2012 г.).

Апублікаванасць вынікаў

Асноўныя палажэнні і вынікі дысертацыі прадстаўлены ў 23 навуковых работах, з іх 7 артыкулаў змешчаны ў навуковых выданнях згодна з п. 18 Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў у Рэспубліцы Беларусь (агульным аб’ёмам 4,9 друкаванага аркуша), 1 параграф – у калектыўнай манаграфіі (у сааўтарстве), 5 артыкулаў – у іншых навуковых выданнях, 6 – у зборніках матэрыялаў навуковых канферэнцый, 4 тэзісы дакладаў.

Структура і аб’ём дысертацыі

Структура дысертацыі адпавядае мэце і задачам праведзенага даследавання. Дысертацыя складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі работы, чатырох глаў, заключэння, бібліяграфічнага спісу і дадаткаў. Поўны аб’ём дысертацыі складае 232 старонкі, з у тым ліку 12 дадаткаў займаюць 44 старонкі. Бібліяграфічны спіс утрымлівае 679 найменняў, улічваючы асабістыя публікацыі саіскальніка вучонай ступені.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ

У першай главе “Гістарыяграфія, крыніцы, метадалогія і метады даследавання” праведзены аналіз стану вывучанасці праблемы, дадзены агляд выкарастаных крыніц і іх рэпрэзентатыўнасці, ахарактарызаваны метады даследавання. У раздзеле 1.1 “Гістарыяграфія” на аснове аналізу прац айчыннай і замежнай гістарыяграфіі вызначана, што праблематыка дысертацыі не стала прадметам спецыяльнага даследавання. Вывучэнне Першай сусветнай вайны пачалося ўжо ў працах дзеячоў беларускага нацыянальнага руху, непасрэдных ўдзельнікаў і сведкаў падзей¹. У савецкі час актуальнымі былі даследаванні гісторыі рэвалюцыйных падзей, дзе вайна разглядалася як іх першапрычына і паскаральнік. Распрацоўка тэм па гісторыі вайны вялася выключна ў рамках падрыхтоўкі шматтомных прац, падзеі на акупіраваных тэрыторыях Беларусі не закраналіся. Толькі ў працах І. М. Ігнаценкі асвятляецца гісторыя беларускага нацыянальнага руху, ідэя стварэння канфедэрацыі ВКЛ². Акупацыйная палітыка немцаў ўзгадвалася ў савецкай гістарыяграфіі выключна як фактар уплыву на падзеі, якія адбываліся на ўсходнебеларускіх тэрыторыях³

У 1983 г. А. М. Бабковым была абаронена першая дысертацыя, прысвечаная нямецкай акупацыі⁴. Першай з абагульняючых прац, дзе была комплексна разгледжана становішча акупіраванай часткі Беларусі, стала падрыхтаваная С. С. Рудовічам глава “Беларусь у гады Першай сусветнай вайны” для чацвёртага тома “Гісторыі Беларусі” (2005 г.)⁵.

¹ Варонка, Я. Беларускі рух ад 1917 да 1920 году: кароткі агляд / Я. Варонка. – Коўна: Друкарня А. Бака і Х. Манкес, 1920. – 29 с.; Луцкевіч, А. Да гісторыі беларускага руху: Выбраныя творы / А. Луцкевіч; Укл., прадм., камент., анатав., індэкс імёнаў А. Сідарэвіча. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2003. – 288 с.; Турук, Ф. Белорусское движение: Очерк истории национального и революционного движения белоруссов / Ф. Турук. – Мінск: Минская картограф. фабрика Белгеодезии, 1994. – 143 с.

² Игнатенко, И. М. Февральская буржуазно-демократическая революция в Белоруссии / И. М. Игнатенко. – Мінск: Наука и техника, 1986. – 342 с.

³ Экономика Белоруссии в эпоху империализма 1900–1917 гг. / под ред. Т. В. Ковалевского, М. Г. Матусевича, М. В. Окуня. – Мінск: Изд-во АН БССР, 1963. – 420 с.; Круталевич, В. А. Рождение Белорусской Советской Республики. (На пути к провозглашению республики: октябрь 1917 – декабрь 1918 гг.) / В. А. Круталевич. – Мінск: Наука и техника, 1975. – 334 с.

⁴ Бабков, А. М. Политика германского империализма в Белоруссии в годы Первой мировой войны: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / А. М. Бабков; БГУ им. В. И. Ленина. – Мінск, 1983. – 20 с.

⁵ Рудовіч, С. С. Беларусь у гады Першай сусветнай вайны / С. С. Рудовіч // Гісторыя Беларусі: у 6 т. – Мінск:

У сучаснай беларускай гістарыяграфіі павялічваецца колькасць прац па гісторыі Першай сусветнай вайны, але большасць з іх асвятляе тэмы, геаграфічна прывязаныя да неакупіраваных тэрыторый. Даследаванні часта грунтуюцца выключна на матэрыялах беларускіх архіваў. Асобныя артыкулы прысвечаны планам Германіі адносна беларускіх тэрыторый, нацыянальнаму фактару у нямецкай знешняй палітыцы, беларуска-германскім адносінам (С. М. Асіноўскі, А. М. Бабкоў, І. Н. Новікава, У. Е. Снапкоўскі, А. В. Ціхаміраў)⁶, устанаўленню акупацыйнага рэжыму, эканамічнай палітыцы і штодзённасці (А. М. Бабкоў, В. Г. Мазец, Д. А. Мігун, Р. П. Платонаў, М. М. Смальянінаў, М. Б. Шчаўлінскі, М. В. Цуба⁷), вывучэнню немцамі Беларусі (С. Я. Новікаў, У. Л. Сакалоўскі)⁸.

У XXI ст. пашырылася тэматыка дысертацыйных прац, якія датычацца з’яў і падзей на акупіраванай частцы Беларусі (В. П. Дзмітрыева, В. Р. Карнялюк, У. В. Ляхоўскі, С. П. Марозаў, Д. А. Мігун, С. А. Трацяк, М. Б. Шчаўлінскі). У сувязі з юбілейнымі датамі (2004, 2008 і 2014 г.) былі праведзены навуковыя канферэнцыі, падрыхтаваны манаграфіі (В. М. Беявіна, М. М. Смальянінаў)⁹.

У савецкай і сучаснай расійскай гістарыяграфіі значнае месца займаюць даследаванні гісторыі міжнародных адносін і знешняй палітыкі краін-удзельніц вайны ў перыяд падрыхтоўкі і ў час Першай сусветнай вайны, вывучэнне гісторыі ваенных дзеянняў на нямецка-расійскім фронце. Падзеі і з’явы ў беларускіх губернях разглядаюцца фрагментарна. Выключэннем з’яўляецца абароненная ў 1998 г. дысертацыя У. І. Мамантава, у якой разглядаліся асобныя пытанні палітыкі нямецкіх улад на беларускіх тэрыторыях¹⁰.

Польскія гісторыкі ў вывучэнні нямецкай акупацыі беларускіх тэрыторый засяроджваліся на праблеме ўсходняй мяжы ў перыяд Першай сусветнай і савецка-польскай войнаў, польскага ўплыву і “польскай справы” на тэрыторыі Беларусі¹¹. Нацыянальнымі беларуска-польскімі ўзаемаадносінамі займаўся

Экаперспектыва, 2005. – Т. 4: Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.) / М. Біч, В. Яноўская, С. Рудовіч і інш., Рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) і інш. – С. 434–486.

⁶ Асіноўскі, С. М. Беларусь у акупацыйных планах кайзераўскай Германіі / С. М. Асіноўскі // *Архівы і справаводства*. – 2000. – № 4. – С. 105–113; Тихомиров, А. В. Проблемы белорусско-германских отношений в 1914—1922 гг. / А. В. Тихомиров // *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. – 2002. – № 4. – С. 36–44.

⁷ Бабков, А. М. Установление германского оккупационного режима в Западной Беларуси во время Первой мировой войны / А. М. Бабков // *Известия Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины. Гуманитарные науки*. – 2014. – № 1. – С. 5–10; Платонаў, Р. П. Пад пятой германскага кайзера / Р. П. Платонаў // *Беларускі гістарычны часопіс*. – 2001. – № 2. – С. 51–56; № 5. – С. 22–25.

⁸ Новиков, С. Е. Белорусский край и проект “Ober Ost”: в поиске исторической истины / С. Е. Новиков // *Великая война 1914–1918: альманах Российской ассоциации историков Первой мировой войны*. – М., 2013. – Вып. 2. – С. 27–35; Сакалоўскі, У. Л. Беларускае культурнае адраджэнне вачыма нямецкіх вучоных / У. Л. Сакалоўскі // *Спадчына*. – 1996. – № 3. – С. 278–288.

⁹ Беявіна, В. Н. Беларусь в годы Первой мировой войны / В. Н. Беявіна. – Минск: Беларусь, 2013. – 398 с.; Смольянинов, М. М. Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг. / М. М. Смольянинов. – Минск: Беларуская навука, 2014. – 317 с.

¹⁰ Мамонтов, В. И. Беларусь в период германской оккупации в годы Первой мировой войны, сентябрь 1915 – ноябрь 1918 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / В. И. Мамонтов. – Воронеж, 1997. – 184 с.

¹¹ Bartoszewicz, J. Znaczenie polityczne Kresów Wschodnich dla Polski / J. Bartoszewicz. – Warszawa: A. Michalski, 1924. – 40 s.; Wasilewski, L. Die nationalen und kulturellen Verhältnisse im sogenannten Westrussland / L. Wasilewski. – Wien:

Л. Васілеўскі. У 1960–1990-х гг. з’явіліся працы Л. Гросфельда, А. Дзяругі, Я. Юркевіча, Х. Глагоўскай¹². Знакавым даследаваннем для вывучэння гісторыі Беларусі перыяду Першай сусветнай вайны стала кніга польскага гісторыка беларускага паходжання Ю. Туронка “Беларусь пад нямецкай акупацыяй”¹³. Сучасныя даследчыкі (А. Латышонак, Я. Мірановіч, Д. Міхалюк, Ё. Героўская-Калаўр, Д. Фіёнік) сфакусіраваліся на пытаннях развіцця беларускага нацыянальнага руху і ўзаемадэяванняў нацыянальнасцей у зоне акупацыі¹⁴. Рэгіён ў гады Першай сусветнай вайны вывучаюць літоўскія даследчыкі В. Г. Люлевічус, А. Стражас, Э. Гімжаўскас¹⁵.

Нямецкія даследаванні з’явіліся ўжо на пачатку акупацыі Беларусі¹⁶. У 1920–1930-х гг. афіцыйная гістарыяграфія пісалася ў асноўным былымі ваеннымі¹⁷. Падрыхтоўка Германіі да вайны з Савецкім Саюзам зноў актуалізавала цікавасць да тэмы¹⁸. У 1960–1990-я гг. пытаннямі ўсходняй палітыкі Германіі займаліся В. Баслер, Г. Ліндэ і інш. Сучаснай формай даследаванняў сталі калектыўныя працы ў межах універсітэцкіх праектаў¹⁹. Да 100-гадовага юбілею былі падрыхтаваны манаграфіі аб пераасансаванні прычын, падзей і вынікаў “Вялікай вайны”, падрыхтаваны два выданні “Энцыклапедыі Першай сусветнай вайны”²⁰.

Такім чынам, асобныя аспекты нямецкай эканамічнай палітыкі ва ўмовах акупацыі беларускіх тэрыторый у гады Першай сусветнай вайны адлюстраваны ў шэрагу даследаванняў, аднак абагульняючая праца, адпаведная сучаснаму ўзроўню ведаў, з улікам новых распрацовак і архіўных матэрыялаў, адсутнічае.

„Polen”, 1915. – 45 S.

¹² Deruga, A. Z dziejów sprawy białoruskiej w latach 1917–1918 / A. Deruga // Przegląd Historyczny. – 1968. – Т. 59, з. 4. – S. 702–723; Jurkiewicz, J. Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922 / J. Jurkiewicz. – Poznań: WNU Uniw. A. Mickiewicza, 1983. – 259 s.; Głogowska, H. Białoruś 1914–1929: kultura pod presją polityki / H. Głogowska. – Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1996. – 238 s.

¹³ Туронак, Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй / Ю. Туронак. – Мінск: Беларусь, 1993. – 236 с.

¹⁴ Міхалюк, Д. Беларуская Народная Рэспубліка 1918–1920 гг.: ля вытокаў беларускай дзяржаўнасці / Д. Міхалюк; / нав. рэд. С. Рудовіч; пер. з польск. А. Пілецкі. – Смаленск: Інбелкульт, 2015. – 496 с.

¹⁵ Liulevicius, V. G. Kriegsland im Osten. Eroberung, Kolonisierung und Militärherrschaft im Ersten Weltkrieg 1914–1918 / V. G. Liulevicius. – Hamburg: Hamburger Edition, 2002. – 374 S.; Strazhas, A. Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg: Der Fall Ober Ost, 1915–1917 / A. Strazhas – Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. – 289 S.; Гімжаўскас, Э. Беларускі фактар пры фарміраванні беларускай дзяржавы ў 1915–1917 гг. / Э. Гімжаўскас. – Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства; Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2012. – 216 с.

¹⁶ Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit in den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Bialystok-Grodno. – Berlin–Stuttgart: Verlag der Presseabteilung Ober Ost, 1917. – 472 S.; Jäger, W. Weißruthenien: Land, Bewohner, Geschichte, Volkswirtschaft, Kultur, Dichtung / W. Jäger. – Berlin: Karl Curtius, 1919. – 143 S.; Bialowies in deutscher Verwaltung. – Н. 1–5. / hrsg. von der Militärforstverwaltung Bialowies. – Berlin: P. Parey, 1917–1919. – 351 S.

¹⁷ Hapke, R. Die deutsche Verwaltung in Litauen 1915 bis 1918 / R. Hapke. – Berlin: Reichsdruckerei, 1921. – 225 S.

¹⁸ Bertkau, F. Das amtliche Zeitungswesen im Verwaltungsgebiet Ober Ost / F. Bertkau. – Leipzig: E. Reinucke, 1928. – 105 S.; Zemke, H. Der Oberbefehlshaber Ost und das Schulwesen im Verwaltungsbereich Litauen während des Weltkrieges / H. Zemke. – Berlin: Junker und Dünhaupt Verlag, 1936. – 120 S.; Engelhardt E. Weissruthenien: Volk und Land / E. Engelhardt – Amsterdam–Prag–Wien–Berlin: Volk und Reich Verlag, 1943. – 496 S.

¹⁹ Der Erste Weltkrieg. Wirkung. Wahrnehmung. Analyse. Im Auftrag des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes hrsg. von W. Michalka. – München: Pieper Verlag, 1994. – 1062 S.; Die vergessene Front – der Osten 1914/15: Ereignis, Wirkung, Nachwirkung / hrsg. von G.P. Groß. – Paderborn [u. a.]: Schöningh, 2006. – 414 S.

²⁰ Enzyklopädie Erster Weltkrieg / hrsg. von G. Hirschfeld. – 2. Aufl. – Paderborn [u. a.]: Schöningh, 2014. – 1113 S.

У раздзеле 1.2 “Крыніцы” даецца характарыстыка базы крыніц дысертацыйнага даследавання. Дакументы, выкарыстаныя пры яго падрыхтоўцы, прадстаўлены матэрыяламі з фондаў 15 архіваў і 7 рукапісных і асобных аддзелаў бібліятэк Беларусі, Германіі, Літвы, Польшчы і Расіі: Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (Мінск), Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва, Аддзела рукапісаў Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы (Вільнюс), Галоўнага архіва старажытных актаў, Архіва новых актаў, Цэнтральнага ваеннага архіва, Польскай нацыянальнай і Публічнай бібліятэк, Бібліятэкі Варшаўскага ўніверсітэта (Варшава), Палітычнага архіва Міністэрства замежных спраў Германіі, Таемнага архіва прускай культурнай спадчыны, Федэральнага архіва, Дзяржаўнай бібліятэкі, Бібліятэкі ўніверсітэта ім. Гумбальта (Берлін), Федэральнага архіва ў Фрайбургу, двух філіялаў Федэральнага архіва зямлі Бадэн-Вюртэнберг – Галоўнага дзяржаўнага архіва Штутгарта і Генеральнага федэральнага архіва Карлсруэ, Дзяржаўнага архіва Расійскай Федэрацыі, Расійскага дзяржаўнага ваенна-гістарычнага архіва, Цэнтральнага архіва Міністэрства абароны Расійскай Федэрацыі, Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі (Масква).

Заканадаўчыя акты адлюстроўваюць афіцыйную эканамічную палітыку нямецкіх акупацыйных улад. Распараджэнні, пастановы і інструкцыі, выдадзеныя для зоны Обер Ост, друкаваліся ў афіцыйных дзённіках для асобных упраўленняў (Курляндзя, Літва, Сувалкі, Вільня, Беласток і Гродна) і агульным дзённіку Обер Ост. Шэфы ўпраўленняў выдавалі пастановы і інструкцыі, якія мелі юрыдычную сілу толькі ў вызначаным упраўленні. Для іншых акупіраваных тэрыторый выдаваліся распараджэнні кіраўнікоў армій ці этапных інспекцый.

Матэрыялы справаводства ўтрымліваюць справаздачы кіраўнікоў этапных інспекцый 9-й, 12-й нямецкіх армій і ўпраўленняў Обер Ост, армейскіх груп Буг і Войрш; справаздачы па эканамічных пытаннях аддзелаў Галоўнага ўпраўлення Обер Ост, справаздачы і рапартаў нямецкай адміністрацыі. У гэтых матэрыялах ёсць *статыстычныя звесткі* па дэмаграфіі, сельскай і лясной гаспадарках, даныя аб аб’ёмах рэквізіцый і вывазу прадуктаў і сыравіны з акупіраваных тэрыторый.

Да *арганізацыйна-распарадчай* дакументацыі адносяцца матэрыялы, якія вызначалі структуру, задачы і формы дзейнасці, абавязкі і функцыі аддзелаў нямецкай адміністрацыі. *Інфармацыйна-даведачныя* матэрыялы ўключаюць аб’явы і паведамленні, якія мелі на мэце інфармаванне насельніцтва аб рашэннях нямецкіх улад. *Статыстычныя крыніцы* прадстаўлены данымі Першага ўсеагульнага перапісу насельніцтва 1897 г., адрас-календароў і даведачных кніг па Гродзенскай губерні (1898, 1914, 1915 г.), памятных кніжак Віленскай (1899, 1913 г.), Мінскай губерняў (1915 г.); а таксама данымі нямецкага перапісу 1916 г.

Група *дакументаў асабістага походжання* складаецца з публіцыстыкі, мемуараў (успамінаў і дзённікаў) грамадска-палітычных і ваенных дзеячаў,

перапіскі. *Запіскі падарожнікаў* уяўляюць сабой справаздачы і апісанні нямецкіх грамадскіх дзеячоў, журналістаў, вучоных, якія мелі на мэце папулярызацыю ў Германіі інфармацыі аб занятых тэрыторыях на Усходзе.

Матэрыялы *перыядычнага друку* можна ўмоўна падзяліць на наступныя групы: 1. выданні, якія выходзілі ў Германіі; 2. выданні адміністрацыі Обер-Ост (“Гродзенская газета”, “Віленская газета” і інш.); 3. выданні нямецкіх ваенных адзінак (“Газета 10-ай арміі”, “Варта на Усходзе: палявая газета армейскай групы Шэфер”, “Баранавіцкая ваенная газета” і інш.); 4. выданні на нацыянальных мовах, якія выходзілі з дазволу акупацыйнага ўлад (для беларусаў – “Гоман”); 5. выданні Варшаўскага генерал-губернатарства; 6. польскамоўныя выданні (“Палітычны агляд”, “Польскія лісткі” і інш.). *Графічныя матэрыялы* ўключаюць карты франтоў, тапаграфічныя карты, схемы, планы і фотаздымкі аб’ектаў, звязаных з гісторыяй Першай сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі.

Раздзел 1.3 “**Метадалогія і метады даследавання**”. Метадалагічную аснову дысертацыі складае гістарызм, як прынцып разгляду грамадска-палітычных рэалій у дынаміцы іх развіцця, шматграннасці ў сувязі з гістарычнымі ўмовамі іх існавання, а таксама прынцыпы аб’ектыўнасці і сістэмнасці. Вырашэнне пастаўленых задач і дасягненне мэты дысертацыі абумовіла выкарыстанне сукупнасці агульнанавуковых і спецыяльна-гістарычных (гісторыка-генетычнага, гісторыка-параўнальнага, гісторыка-сістэмнага), колькасных метадаў, метадаў гістарычнай рэканструкцыі і мікрагісторыі. Выкарыстанне спецыяльна-гістарычных метадаў, а таксама падыходаў сумежных дысцыплін, дазволіла вылучыць і прааналізаваць змест, характэрныя асаблівасці і механізмы функцыянавання эканамічнай палітыкі нямецкіх акупацыйных улад на тэрыторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны.

У другой главе “**Беларускія тэрыторыі ва ўсходняй палітыцы Германіі**” прааналізаваны планы адносна выкарыстання акупіраваных тэрыторый, працэс устанаўлення нямецкай улады і стварэнне сістэмы кіравання, увядзенне новага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу.

У раздзеле 2.1 “**Ваенна-палітычныя і эканамічныя планы Германіі адносна беларускіх тэрыторый**” прааналізавана спецыфіка і эвалюцыя ваенна-палітычных і эканамічных планаў урада Германіі, вышэйшага вайсковага кіраўніцтва, грамадскіх аб’яднанняў і грамадска-палітычнага асяроддзя адносна будучыні беларускіх тэрыторый і эфектыўнага выкарыстання іх эканамічных і людскіх рэсурсаў; паказаны спробы рэалізацыі ідэі аднаўлення дзяржаўнасці ў зоне нямецкай акупацыі (Канфедэрацыя ВКЛ); разгледжаны змены прыярытэтаў нямецкай знешняй палітыкі ў сувязі з рэвалюцыйнымі падзеямі ў Расіі ў 1917 г.

Раздзел 2.2 “**Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел акупіраваных зямель**” прысвечаны разгляду працэсу ўстанаўлення нямецкай улады на беларускіх землях, якія ўвайшлі ў зону Обер-Ост, тылавых раёнаў армейскіх груп

Войрш, Буг, Гранаў, вайскова-аперацыйную паласу нямецка-расійскага фронту; выяўлены асаблівасці ўтварэння Обер Ост, вылучаны і абгрунтаваны этапы фарміравання адміністрацыйна-тэрытарыяльнай структуры.

У раздзеле 2.3 “**Сістэма кіравання нямецкай адміністрацыі: структура і функцыі**” паказана, што на чале адміністрацыі Обер Ост знаходзілася Галоўнае упраўленне Обер Ост ў складзе ваеннага (аддзелы I–IV) і адміністрацыйнага штабоў (аддзелы V–XII), якія ажыццяўлялі кантроль над насельніцтвам і ўсімі сферамі гаспадарчага жыцця рэгіёна; паказана структура і функцыі адміністрацыйнага ўпраўлення і паведаў; структура паліцэйскай і судовай улады. Выяўлены асаблівасці сістэмы кіравання тэрыторыяй, якія не ўваходзілі ў склад Обер Ост. Яны былі падзелены на этапныя камендатурары, кіраўніцтва якіх спалучала ваенныя і адміністрацыйныя функцыі.

У трэцяй главе “**Рэгуляванне гаспадарчага жыцця на акупіраваных тэрыторыях Беларусі**” прааналізаваны асноўныя кірункі нямецкай акупацыйнай палітыкі: сельская і лясная гаспадарка, прамысловаць, транспарт, мытная справа, грашовыя і гандлёвыя адносіны.

У раздзеле 3.1 “**Сельская гаспадарка і прамысловасць**” выяўлены асноўныя прычыны і фактары, якія абумовілі развіццё сельскай гаспадаркі і прамысловасці ва ўмовах акупацыі, паказана арганізацыя органаў кіравання, акрэслены іх функцыі і паўнамоцтвы; разгледжаны асноўныя мерапрыемствы і сродкі іх рэалізацыі ў зборы ўраджаю і жывёлагадоўлі, кіраўніцтве і апрацоўцы ворыўных зямель. Паказана, што ў прамысловасці мерапрыемствы па пашырэнні і мадэрнізацыі былі праведзены ў галінах, якія забяспечвалі ваенныя патрэбы.

У раздзеле 3.2 “**Транспарт**” разгледжаны наступствы ваенных дзеянняў, адступлення расійскіх войск і ўстанаўлення лініі фронту для транспартнай сістэмы рэгіёна, асветлены асноўныя мерапрыемствы па будаўніцтве і мадэрнізацыі шляхоў зносін. Адзначана, што асаблівасцю прыфрантавой паласы стала будаўніцтва спецыяльных палявых чыгунак (фельдбанаў). Пракладзеная сетка палявых чыгунак, выкарыстоўвалася для забеспячэння нямецкіх войск і падвозу да асноўных магістральных чыгуначных шляхоў сыравіны, прадуктаў, лесаматэрыялаў для далейшага вывазу іх у Германію.

У раздзеле 3.3 “**Лясная гаспадарка**” прааналізавана дзейнасць нямецкай адміністрацыі па арганізацыі загатоўкі, здабычы, вытворчасці і пераапрацоўкі розных відаў лесаматэрыялаў; вызначаны прыкладныя аб’ёмы вывазу леса. Разгледжана сістэма кіравання лясной гаспадаркай зоны Обер Ост.

У раздзеле 3.4 “**Мытная палітыка**” ахарактарызаваны сутнасць і задачы, заканадаўчая база мытнай справы на акупіраваных тэрыторыях. На аснове мытнага статута і яго двух наступных рэдакцый вызначаны спіс тавараў, за правоз якіх спаганялася мыта, прааналізаваны змены памераў мытных пошлін. Высветлена, што высокія пошліны ўводзіліся на стратэгічную сыравіну, што

прызначалася для ваенных мэт і забеспячэння нямецкага войска (металы, паліва, спірт, скура, харчаванне, сельскагаспадарчыя тавары).

У раздзеле 3.5 **“Грашовыя і гандлёвыя адносіны”** абгрунтавана выснова аб тым, што грашовая сістэма, у межах якой суіснавалі нямецкая марка, расійскі рубель і обер-ост рубель, ускладняла гандлёвыя аперацыі. Існавала двайная шкала коштаў (марачная і рублёвая), а некаторыя тавары (алкаголь, цукар, соль) прадавалі выключна за манетнае золата. Обер-ост-рублі выкарыстоўваліся ў кампенсацыі за рэквізіцыі. Большая частка грошай, якія выдаваліся, пазней спаганялася з насельніцтва ў форме падаткаў. Для гандлёвых адносін была характэрна манаполія на вытворчасць асобных тавараў (алкаголь і тытунь), рэгуляванне нормаў продажу і вызначэнне максімальных коштаў на тавары.

У чацвёртай главе **“Уплыў эканамічнай палітыкі акупацыйнай улады на сацыяльна-эканамічнае становішча насельніцтва”** адлюстраваны фактары, якія паўплывалі на пагаршэнне сацыяльна-эканамічнага становішча насельніцтва ва ўмовах акупацыі. У раздзеле 4.1 **“Насельніцтва акупіраваных тэрыторый: колькасць, нацыянальны і канфесійны склад”** вызначана дынаміка колькасці насельніцтва Беларусі, выяўлены прычыны змен яго нацыянальнага і канфесійнага складу на акупіраваных тэрыторыях.

У раздзеле 4.2 **“Пашпартызацыя і палітыка акупацыйных улад адносна перамяшчэння насельніцтва”** адзначаецца, што абавязковая пашпартызацыя, якая мела на мэце рэгістрацыю насельніцтва і улік яго колькасці, стала галоўным сродкам кантролю за яго перамяшчэннем ў межах акупіраванай тэрыторыі Беларусі. Паняцце “палітыка ў галіне перамяшчэння” ўключала кантроль за паездкамі і іх маршрутамі паміж паветамі, упраўленнямі і камендатурамі, рэгуляванне выкарыстання транспартных сродкаў і г. д.

Раздзел 4.3 **“Сістэма падаткаабкладання, рэквізіцыі і прымусовыя работы”** утрымлівае характарыстыку сістэмы падаткаабкладання, якая была скіравана на вымыванне наяўных грошай у насельніцтва; аналіз рэквізацыйных мерапрыемстваў (сыравіна, прадукты харчавання, хатняя жывёла, металы). Падкрэслена, што аб’ёмы рэквізіцый, якія праводзіліся прымусова, часта не кантраляваліся заканадаўча і праводзіліся спецыяльнымі ваеннымі часткамі. Устаноўлена, што загатоўка сыравіны, асабліва лесу, для патрэб нямецкага войска і для адпраўкі ў Германію прывяла да пашырэння прымусовых работ.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

1) Да Першай сусветнай вайны Беларусь, якая ўваходзіла ў склад Расійскай імперыі, не была асобным аб’ектам міжнароднага права і не выклікала зацікаўленасці ў палітычных колах Германіі. З пачаткам ваеннага канфлікту

нямецкі ўрад вымушаны быў улічваць стратэгічную ролю памежных тэрыторый Расійскай імперыі як асобнага фактара ў сваёй палітыцы. Асабліва падкрэсліваліся эканамічныя аспекты, бо гэтыя тэрыторыі разглядаліся як крыніца таннай сыравіны і рынак збыту нямецкіх прамысловых тавараў. Да лета-восені 1915 г. большасць нямецкіх грамадска-палітычных дзеячоў выступала за аддзяленне ад Расійскай імперыі памежных губерняў і ўтварэнне з іх буфернай зоны для абароны ад магчымага наступу расійскіх войск. Пасля стабілізацыі фронту восенню 1915 г. па лініі Дзвінск–Браслаў–Паставы–Баранавічы–Пінск, частка беларускіх тэрыторый у трохкутніку Гродна–Ліда–Брэст (каля 8 % тэрыторыі сучаснай Беларусі) была ўключана ў вайскова-адміністрацыйнае ведамства Обер Ост. Гэта адпавядала ідэі аб стварэнні буфернай “памежнай паласы” паміж Германіяй і Расійскай імперыяй. Рэалізацыя гэтай ідэі лічылася адным з галоўных сродкаў паслаблення Расіі ў геапалітычным і эканамічным плане.

У сувязі з імкненнем Германіі заключыць сепаратны мір з Расійскай імперыяй нямецкі ўрад пазбягаў вызначэння канчатковага статуса акупіраваных тэрыторый. Акупацыю большасці беларускіх зямель нямецкае кіраўніцтва лічыла часовай з’явай і пры неабходнасці іх гатовы былі саступіць Расійскай імперыі. Выключэннем з’яўляліся тэрыторыі, якія ўваходзілі ў Обер Ост. Пасля заняцця немцамі ўсходніх зямель Беларусі ў лютым 1918 г. ролю разменнай тэрытарыяльнай пазіцыі ў перамовах з Расіяй перанялі апошнія, а германскі ўрад разлічваў на тое, што расійскі бок адмовіцца ад тэрыторый уключаных у склад Обер Ост, і яны адыдуць Германіі.

Будучыня беларускіх тэрыторый у нямецкіх ваенна-стратэгічных планах была цесна звязана з польскімі і літоўскімі дзяржаватворнымі працэсамі. Улічваючы важнае значэнне “польскага пытання” ва ўсходняй палітыцы Германіі, разглядалася магчымасць перадачы часткі беларускіх зямель Польшчы. Пасля ўтварэння 5 лістапада 1916 г. Каралеўства Польскага пад пратэктаратам Германіі і Аўстра-Венгрыі, было вырашана падтрымаць літоўскі і ўкраінскі праекты і іх прэтэнзіі да беларускіх зямель, каб стварыць супрацьвагу польскаму ўплыву у рэгіёне. Беларускае пытанне падчас вайны займала другаснае месца ў нямецкай усходняй палітыцы. Гэта было звязана з падзеленасцю беларускага нацыянальнага руху не толькі лініяй фронту, але і ў ідэйным і арганізацыйным плане. На думку нямецкага кіраўніцтва, пасля Лютаўскай рэвалюцыі шанцы на заключэнне сепаратнага міру з Расіяй за кошт часткі беларускіх зямель павялічыліся. Таму нямецкія ўлады не падтрымлівалі беларускіх дзеячоў у імкненні стварэння ўласнай дзяржавы. Ва ўмовах адсутнасці адзінага палітычнага бачання будучыні беларускіх зямель нямецкія акупацыйныя ўлады засяродзіліся на максімальнай эксплуатацыі іх эканамічнага патэнцыялу [1; 5; 7; 8; 22].

2) З восені 1915 г. па люты 1918 г. пад нямецкай акупацыяй знаходзілася каля 25 % тэрыторыі сучаснай Беларусі. Землі з населенымі пунктамі Гродна, Ліда, Радунь, Ваўкавыск, Свіслач, Шчучын, Свідзель, Дзятлава, якія ўваходзілі ў склад Віленскага, Лідскага, часткова Ашмянскага, Свянцянскага павеатаў Віленскай губерні, Гродзенскага і Ваўкавыскага павеата Гродзенскай губерні былі ўключана ў зону Обер Ост. У адміністрацыйна-тэрытарыяльным плане ў адрозненне ад іншых акупіраваных тэрыторый тут, акрамя ваеннага падзелу на этапныя камендатуры, ўводзіўся падзел на ўпраўленні і паветы. Кіраўнікі ўпраўленняў падначальваліся этапным інспектарам. Унутраная структура неаднаразова ўдакладнялася. На працягу ўсёй акупацыі назіралася тэндэнцыя да цэнтралізацыі адміністрацыйнай улады, што праявілася ва ўзбуйненні тэрытарыяльных адзінак Обер Ост: ад шасці ўпраўленняў у 1915 г. (Курляндзя, Літва, Вільня, Сувалкі, Беласток, Гродна) да двух у 1918 г. (Курляндзя і Літва). На чале адміністрацыі Обер Ост знаходзілася Галоўнае ваеннае ўпраўленне Обер Ост з ваенным і адміністрацыйным штабамі. Апошні адказваў за рэалізацыю эканамічнай палітыкі і ўключаў аддзелы сельскай гаспадаркі, лясной справы, фінансаў, гандлю.

Беларускія тэрыторыі на поўдзень ад Обер Ост знаходзіліся пад кіраўніцтвам армейскіх груп (пазней груп армій) Войрш, Буг, Гранаў. У іх склад уваходзілі Кобрынскі, Пружанскі, Слоніўскі, частка Брэсцкага, Бельскага, Ваўкавыскага павеатаў Гродзенскай губерні з населенымі пунктамі Слонім, Ружаны, Косава, Пружаны, Бяроза, Драгічын, Кобрын, Жабінка, Камянец. Для ўпраўлення гэтымі землямі былі ўтвораны камендатуры. Іх колькасць і плошча змянялася ў сувязі з перадыслакацыяй і рэарганізацыяй ваенных фарміраванняў. Большая частка зямель, не ўключаная ў зону Обер Ост, апынулася ў тылавым раёне армейскай групы Войрш. З пачатку 1917 г. яе кіраўніцтва пачало прадпрымаць захады па стварэнні асобнай адміністрацыйнай улады па ўзоры Обер Ост, а заканадаўчыя акты, якія прымаліся ад пачатку толькі для зоны, сталі абавязковымі для выканання на ўсёй акупіраванай тэрыторыі. Паміж зонай Обер Ост і лініяй нямецка-расійскага фронту была ўтворана вайскова-аперацыйная паласа, у якую трапілі наступныя населеныя пункты: Відзы, Паставы, Лынтупы, Сола, Ашмяны, Баруны, Смаргонь, Нарагрудак, Карэлічы, Баранавічы, Бабровічы, Целяханы. Гэтыя тэрыторыі знаходзіліся пад юрысдыкцыяй штабоў армій. Асобны статус меў г. Брэст-Літоўск, дзе з 1 жніўня 1916 г. па 2 студзеня 1919 г. размяшчаўся штаб Галоўнакамандуючага Усходнім фронтам [1; 2; 7; 8; 12; 14; 16; 22].

3) Эканамічная палітыка на акупіраваных тэрыторыях была скіравана на наладжванне эфектыўных механізмаў эксплуатацыі людскіх і прыродных рэсурсаў, што адпавядала інтарэсам армейскага кіраўніцтва на Усходзе і нямецкага ўрада. Прыярытэтнымі кірункамі з'яўляліся сельская і лясная

гаспадарка, прамысловасць, транспарт, мытная справа, грашовыя і гандлёвыя адносіны.

Ва ўмовах акупацыі рэсурсы сельскай гаспадаркі былі накіраваны на задавальненне ўнутраных патрэб нямецкіх ваенных і адміністрацыйных служб, пастаўку сыравіны і прадукцыі на ўнутраны рынак Германіі. Скарачэнне колькасці працаздольнага насельніцтва з-за мабілізацыі і бежанства, недахоп прылад працы, знішчэнне пасеваў і пагалоўя жывёлы ў выніку ваенных дзеянняў і масавыя рэквізіцый прывялі ў поўны заняпад сельскую гаспадарку. Насельніцтва абавязвалася выконваць работы па апрацоўцы зямлі і перапрацоўцы сыравіны пад пагрозай штрафаў ці турэмнага зняволення. Прамысловасць рэгіёна скарацілася ў выніку эвакуацыі ва ўнутраныя губерні Расійскай імперыі, ваенных дзеянняў 1915 г. і вывазу абсталявання ў Германію. Мерапрыемствы нямецкай улады па мадэрнізацыі прамысловасці былі праведзены толькі ў тых галінах, якія забяспечвалі ваенныя патрэбы. Найбольш буйнымі прамысловымі прадпрыемствамі з'яўляліся лесаапрацоўчыя, цагляныя, тарфяныя, спіртавыя заводы, тытунёвыя фабрыкі. У астатніх галінах вытворчасць рэзка скарацілася, а большасць прадпрыемстваў уяўлялі сабой невялікія фабрыкі па пераапрацоўцы садавіны, гародніны і мяса-малочнай прадукцыі.

Вялікая ўвага надавалася эксплуатацыі лясных рэсурсаў, што тлумачылася неабходнасцю забеспячэння сыравіннай базы дрэваапрацоўчай, цэлюлознай і папяровай прамысловасці Германіі. Акрамя вывазу лесаматэрыялаў, актыўна вялася здабыча торфу, фасфатаў і смалы. Важнасць лясной гаспадаркі ў зоне Обер-Ост прывяла да стварэння асобнай структуры кіравання і падпарадкавання галіны непасрэдна Галоўнаму ўпраўленню. Былі створаны пяць лясных ўпраўленняў (Курляндзя, Літва, Гродна, Беласток і Белавежа), якія падзяляліся на 42 ваенна-лясныя інспекцыі. Найбольшае значэнне ў забеспячэнні сыравіннай нямецкай прамысловасці надавалася Белавежскай пушчы. Транспарт, у першую чаргу чыгунка, меў важнае ваенна-стратэгічнае значэнне, выконваючы задачы забеспячэння нямецкіх войскі вывазу сыравіны і прадуктаў з акупіраваных тэрыторый, і быў ключавым сродкам рэалізацыі эканамічнай палітыкі нямецкіх улад. Гэта абумовіла правядзенне тэхнічнай мадэрнізацыі і пашырэнне шляхоў зносін у тым ліку за кошт вузкакалейных чыгунак.

Мытная палітыка была накіравана на ўсебаковы кантроль за таварамі, што перасякалі мяжу занятых зямель і забяспечвала фінансавыя інтэрэсы акупацыйных улад праз спагнанне мытных збораў. Апошнія закладваліся ў агульны кошт тавараў, што прыводзіла да дарагавізны і падзення пакупной здольнасці насельніцтва. Усе гандлёвыя і грашовыя аперацыі былі строга рэгламентаваны. Для гандлёвых адносін былі характэрны: манаполія на вытворчасць асобных тавараў, найперш алкаголю і тытуню, вызначэнне максімальных коштаў на тавары і рэгуляванне нормаў продажу. Грашовая

сістэма, у рамках якой суіснавалі нямецкая марка, расійскі рубель і обер-ост рубель, ускладняла гандлёвыя аперацыі [6; 9; 11; 13; 19; 20].

4) У 1914–1915 гг. у выніку мабілізацыі мужчын у расійскую армію, эвакуацыі і прымусовага высялення, масавага бежанства колькасць насельніцтва на акупіраваных тэрыторыях значна зменшылася. Паводле перапісу 1916 г. колькасць жыхароў у буйных гарадах (Гродна, Ліда, Ваўкавыск) скарацілася ў 1,5–2,5 разы. Параўнанне даных перапісаў – расійскага 1897 г. і нямецкага 1916 г. – не дазваляе вызначыць дакладныя маштабы змен з-за ўвядзення новага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу, аднак яно ўказвае на значнае змяншэнне беларускага насельніцтва. Паводле даных перапісу 1916 г. агульная колькасць беларусаў зоны Обер Ост складала 159 473 чалавекі (5,5 %), з іх 152 192 чалавекі, ці 95,4 % пражывалі ва ўпраўленні Беласток-Гродна. Істотна змяніўся канфесійны склад насельніцтва: ўзрасла ўдзельная вага каталікоў і іўдзеяў, а колькасць праваслаўных скарацілася. Ва ўпраўленні Беласток-Гродна каталікамі назвалі сябе 62,3 % насельніцтва, іўдзеямі – 20,8 %, праваслаўнымі – 16,4 %. Адток праваслаўнага насельніцтва ва ўнутраныя губерні Расійскай імперыі тлумачыць вельмі нізкі працэнт беларусаў ад агульнай колькасці насельніцтва Обер Ост. Разам з тым, істотнае ўзрастанне лічбы палякаў (52,5 % насельніцтва Беласток-Гродна) сведчыць пра ўключэнне ў іх склад сялян-каталікоў, якія размаўлялі па-беларуску і паводле перапісу 1897 г. вызнавалі сябе беларусамі. На тэрыторыях, якія не ўваходзілі ў Обер Ост, перапісаў насельніцтва не праводзілася. Адбыліся змены ў складзе работнікаў сельскай гаспадаркі і прамысловасці. Замест мужчын, мабілізаваных у расійскую армію ці задзейнічаных на аб'ектах, якія патрабавалі фізічнай сілы, у пераапрацоўцы сельскагаспадарчых прадуктаў і лесанарыхтоўках, большасць рабочых складалі падлеткі і жанчыны [3; 12; 20].

5) Правядзенне абавязковай пашпартызацыі і палітыка ў сферы перамяшчэння насельніцтва прывялі да пагаршэння ўмоў жыцця. Ва ўмовах акупацыі для нямецкага кіраўніцтва важным стала ўстанаўленне поўнага контролю за перамяшчэннем грамадзянскага насельніцтва з мэтай папярэджання шпіянажу, адтоку насельніцтва з месцаў сталага пражывання ва ўмовах гаспадарчага заняпаду, увядзення прымусовай працы і неабходнасці наладжвання бесперапыннай дзейнасці прамысловых прадпрыемстваў і пунктаў загатоўкі сыравіны. Перамяшчэнне абмяжоўвала складаная бюракратычная сістэма афармлення пасведчанняў і дазволаў, вялікія зборы за іх, доўгі тэрмін апрацоўкі запытаў. Абавязковая пашпартызацыя насельніцтва стала галоўным сродкам рэгістрацыі і ўліку, ідэнтыфікацыі, кантролю за перамяшчэннем у межах рэгіёна. Пашпарты на роднай мове атрымалі прадстаўнікі ўсіх нацыянальнасцей Обер Ост: беларусы, палякі, яўрэі, літоўцы і латышы. Да канца акупацыі больш за 85 % насельніцтва атрымала пашпарты [4; 10; 23].

б) Увядзенне сістэмы прымусовага падаткаабкладання значна пагоршыла фінансавае становішча насельніцтва. Прадугледжваліся прамыя і непрамыя падаткі. Да прамых падаткаў адносіліся зямельны, падатак на зямельныя ўчасткі ў гарадах, на гандлёвыя і прамысловыя прадпрыемствы, падушны падатак, надзвычайныя падаткі для гарадоў у форме добраахвотнай пазыкі. Да непрямых падаткаў адносіліся: падаткі на афармленне дакументаў, дазvolaў на прафесійную дзейнасць, падаткі на алкаголь і тытунёвыя вырабы. Дадатковыя падаткі ўключалі зборы за лоўлю рыбы, натуральныя падаткі і інш. Выплаты ажыццяўляліся наяўнымі грашыма, якія выплачвалі толькі за прымусовыя работы ці продаж маёмасці.

У сувязі з пастаяннымі рэквізіцыямі харчавання і сыравіны, вывазам прадуктаў у Германію, неабходнасцю ўтрымліваць вайсковы і адміністрацыйны апарат кошты на прадукты нязменна ўзрасталі, а іх даступнасць для насельніцтва зніжалася. Ураджай, які канфіскоўваўся амаль поўнасцю, прадаваўся па вызначаных цэнах. Устанаўленне максімальных коштаў на прадукты харчавання і тавары першай неабходнасці павінна было стрымліваць іх рост і супрацьстаяць спекуляцыі. Але пры гэтым закупачныя цэны на прадукцыю, якая набывалася ў насельніцтва, былі значна заніжаны. З-за дэфіцыту былі ўведзены сутачныя нормы спажывання і продажу прадуктаў, карткавая сістэма іх размеркавання. Аб'ёмы прымусовых рэквізіцый, якія праводзіліся спецыяльнымі ваеннымі часткамі, часта не кантраляваліся. Гэта прыводзіла да росту кантрабанды, перапродажу ці абмену прадуктовымі карткамі, зніжэння якасці тавараў і паслуг.

Для эфектыўнай загатоўкі сыравіны для патрэб арміі і ўнутранай адміністрацыі, а таксама адпраўкі ў Германію ў зоне акупацыі шырока выкарыстоўвалася прымусовая праца мясцовых жыхароў: мужчын ва ўзросце 16–50 гадоў і жанчын 18–45 гадоў. Ва ўмовах недахопу працаздольнага насельніцтва шырока прыцягваліся людзі старэйшага ўзросту, падлеткі і дзеці. У найбольшай ступені прымусовая праца выкарыстоўвалася ў лясной гаспадарцы. Практыка вывазу насельніцтва з акупіраваных беларускіх зямель ў Германію не была пашырана, мясцовых жыхароў выкарыстоўвалі на месцы пераважна у сельскай і лясной гаспадарцы. Работы ў працоўных батальёнах аплочваліся вельмі нізка [3; 5; 12; 15; 17; 18; 20; 21].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Вынікі дысертацыйнага даследавання, змешчаны ў ім фактычны матэрыял могуць быць выкарыстаны ў далейшых даследаваннях па гісторыі Першай сусветнай вайны, у выкладчыцкай і лекцыйнай працы, пры падрыхтоўцы спецыяльных і абагульняючых прац, падручнікаў і навучальных дапаможнікаў, спецкурсаў па ваеннай і эканамічнай гісторыі Беларусі і Усходняй Еўропы для вышэйшых і сярэдніх навучальных устаноў, у музейна-экскурсійнай рабоце.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ САІСКАЛЬНІКА ВУЧОНАЙ СТУПЕНІ

Артыкулы ў навуковых выданнях згодна з п. 18 Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў у Рэспубліцы Беларусь

1. Волкава, В. В. Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел нямецкай акупацыйнай зоны Обер Ост (1915–1918) / В. В. Волкава // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2012. – Вып. 7. – С. 28–34.

2. Волкава, В. В. Галоўнае ўпраўленне Гродна: тэрыторыя і адміністрацыя / В. В. Волкава // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки: сб. науч. ст.: в 2 ч. / Респ. ин-т высш. шк.; редкол.: В.Ф. Беркова (пред.) [и др.]. – Минск, 2012. – Вып. 12, ч. 1. – С. 11–26.

3. Волкава, В. В. Палітыка нямецкай адміністрацыі ў галіне прэсы на тэрыторыі Обер Ост у гады Першай сусветнай вайны (на прыкладзе “Bialystoker Zeitung”) / В. В. Волкава // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – Białystok, 2013. – № 39. – С. 213–220.

4. Волкава, В. В. Пашпартная сістэма зоны Обер Ост у гады Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Беларускі гістарычны часопіс. – 2015. – № 3. – С. 22–29.

5. Волкава, В. В. Крыніцы па гісторыі нямецкай акупацыі Беларусі перыяда Першай сусветнай вайны з фондаў нямецкіх архіваў і бібліятэк / В. В. Волкава // Веснік БДУ. Серыя 3. Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права. – 2015. – № 2. – С. 19–25.

6. Волкава, В. В. Чыгунка на акупаванай тэрыторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Гістарычна-археалагічны зборнік. – Мінск, 2015. – Вып. 30. – С. 136–141.

7. Волкава, В. В. Адміністрацыйна-тэрытарыяльнае ўладкаванне акупаванай тэрыторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны (кастрычнік 1915 г. – люты 1918 г.). / В. В. Волкава // Беларускі гістарычны часопіс. – 2017. – № 10. – С. 32–44.

Артыкулы ў іншых навуковых выданнях

8. Волкава, В. В. Правое становішча насельніцтва Беларусі ў перыяд нямецкай акупацыі (1915–1917 гг.) / В. В. Волкава // Труд. Профсоюзы. Общество. – 2010. – № 2. – С. 68–73.

9. Волкава, В. В. Нямецкая мытная палітыка на акупаванай тэрыторыі Беларусі (1915–1918) / В. В. Волкава // Актуальные вопросы таможенного дела: науч. труды кафедры таможен. дела. – Мінск, 2012. – Вып. 2. – С. 128–144.

10. Волкава, В. В. Нямецкая акупацыйная палітыка адносна перамяшчэння насельніцтва ў зоне Обер Ост (1915–1918) / В. В. Волкава // Проблемы славяноведения: сб. науч. ст. и материалов Брян. гос. ун-т. им. акад. И. Г. Петровского. Центр славяноведения / отв. ред. С. И. Михальченко. – Брянск, 2012. – Вып. 14. – С. 135–142.

11. Железные дороги Беларуси в Первой мировой войне / В. В. Волкова, Н. П. Гайба, В. М. Лебедева, А. Л. Киштымов, В. Г. Мазец, А. В. Унучек // История белорусской железной дороги. Из XIX века – в век XXI: 1862–2012 / В. В. Волкова [и др.]; под ред. В. В. Яновской. – Минск: Мастацкая літаратура, 2012. – С. 256–305.

12. Волкава, В. В. Бяроза ў завірусе Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі : Бяроза і Бярозаўскі рэгіён : зб. навук. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі; уклад.: А. А. Скеп’ян, А. Б. Доўнар, рэдкал.: А. А. Каваленя [і інш.]. – Мінск, 2014. – С. 285–300.

13. Волкава, В. В. Нямецкая заканадаўчая палітыка адносна гандлю на акупаванай тэрыторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Гісторыя гандлю на тэрыторыі Беларусі: зб. навук. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі; уклад. : А. А. Скеп’ян, рэдкал.: А. А. Каваленя [і інш.]. – Мінск, 2016. – С. 312–321.

Артыкулы ў зборніках матэрыялаў навуковых канферэнцый

14. Volkava, V. Ziemie białoruskie w strukturze niemieckiej strefy okupacyjnej Ober Ost (1915–1918) / V. Volkava // Materiały II konferencji stypendystów Programu Stypendialnego Rządu Polskiego dla młodych naukowców. Między wyobrażoną a polityczną wspólnotą, Warszawa, 11 maja 2011 / Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego; red.: M. Genyk, J. Kit [i inne]. – Warszawa, 2011. – S. 143–151.

15. Волкава, В. В. Газета “Grodnoer Zeitung” як крыніца па гісторыі нямецкай акупацыі Беларусі / В. В. Волкава // Гістарычная ўрбаністыка: асновы метадалогіі і крыніцазнаўчая база : зб. навук. арт. [матэрыялы міжнар. навук. канф. “Метадалогія даследаванняў і крыніцазнаўчая база ў галіне гістарычнай урбаністыкі”, Гродна, 30 верасня – 1 кастрычніка 2011 г.] / ГрДУ імя Я.Купалы ; рэдкал. І. В. Соркіна (гал. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2011. – С. 336–343.

16. Волкова, О. В. Местечко Мир в годы Первой мировой войны (1914–1918) / О. В. Волкова // Рэстаўрацыя Мірскага замка. Праблема захавання прыроднага і культурнага ландшафтаў: навук.-практ. канф., г. п. Мір, 6 чэрвеня 2010 г. / навук. рэд. А. А. Ярашэвіч. – Нясвіж, 2012. – С. 99–108.

17. Волкава, В. В. Лазарэт Чырвонага Крыжа князёў Радзівілаў у Нясвіжскім замку ў гады Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Прыватнаўласніцкія гарады Вялікага Княства Літоўскага: лёс праз стагоддзі: зб. матэрыялаў міжнар.

наук. практ. канф. (Нясвіж, 23–24 красавіка 2014 г.) / уклад. З. Л. Яцкевіч; рэдкал. С. М. Клімаў [і інш.]. – Мінск, 2014. – С. 205–214.

18. Волкава, В. В. Перыядычныя выданні як крыніца па гісторыі нямецкай акупацыі Беларусі перыяда Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Первая мировая война в исторических судьбах Европы : сб. материалов междунар. науч. конф., г. Вилейка, 18 окт. 2014 г. / редкол.: В. А. Богуш (пред.) [и др.]. – Минск, 2014. – С. 390–396.

19. Волкава, В. В. Крыніцы па гісторыі рознічнага гандлю Беларусі перыяду нямецкай акупацыі пад час Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Працы Цэнтра вывучэння гісторыі гандлю. – Мінск, 2015. – Вып. 1: матэрыялы міжнар. семінара “Крыніцы рознічнага гандлю ў Беларусі”, Мінск, 11 кастрычніка 2014 г. – С. 84–93.

Тэзісы дакладаў на навуковых канферэнцыях

20. Самовіч (Волкава), В. В. Нямецкая акупацыйная палітыка і паўсядзённае жыццё насельніцтва (1915–1917 гг.) / В. В. Самовіч (Волкава) // Первая мировая война: история, геополитика, уроки истории и современность (к 90-летию окончания Первой мировой войны и началу формирования Версальско–Вашингтонской системы международных отношений): материалы междунар. науч. конф., Витебск, 11–12 ноября 2008 г. / Вит. гос. ун-т; редкол: В. А. Космач (гл. ред.) [и др.]. – Витебск, 2008. – С. 195–197.

21. Волкава, В. В. Дзейнасць нямецкай адміністрацыі па прафілактыцы інфекцыйных захворванняў і эпідэмій у гады Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Научный потенциал молодежи – будущему Беларуси: материалы IV междунар. молодежной научно-практич. конф., г. Пинск, 9 апреля 2010 г. / УО “Полесский гос. ун-т”; редкол.: К. К. Шебеко [и др.]. – Пинск, 2010. – С. 88–90.

22. Волкава, В. В. Фарміраванне нямецкай адміністрацыі на акупаваных тэрыторыях Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны (1915–1918) / В. В. Волкава // Тезисы докладов межвузовской науч. конф. студентов и аспирантов (Минск, 15 апреля 2010 г.) / редкол.: Э. И. Зборовский [и др.]. – Минск, 2010. – С. 49–53.

23. Волкава, В. В. Знаходжанне грамадзян Германіі і яе саюзнікаў у акупацыйнай зоне Обер Ост: прававы аспект / В. В. Волкава // VI Машеровские чтения: материалы междунар. научно-практич. конф. студентов, аспирантов и молодых учёных, Витебск, 27–28 сентября 2012 г. / Вит. гос. ун-т; редкол.: А. П. Солодков (гл. ред.) [и др.]. – Витебск, 2012. – С. 147.

РЭЗІЮМЭ

Волкава Вольга Віктараўна

**Эканамічная палітыка нямецкіх акупацыйных улад у Беларусі ў гады
Першай сусветнай вайны (1915 – люты 1918 г.)**

Ключавыя словы: Першая сусветная вайна, эканамічная палітыка, акупацыя, сельская гаспадарка, прамысловасць, мытная палітыка, лясная гаспадарка, сістэма падаткаабкладання, гандлёвыя і грашовыя адносіны.

Мэта даследавання: выяўленне сутнасці, зместу і асаблівасцей рэалізацыі эканамічнай палітыкі нямецкімі акупацыйнымі уладамі на тэрыторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны (1915 – люты 1918 г.) і вызначэнні наступстваў яе правядзення.

Метады даследавання: агульнанавуковыя: аналіз, сінтэз, індукцыя, дэдукцыя, параўнанне, абагульненне; спецыяльна-гістарычныя: гісторыка-генетычны, гісторыка-параўнальны, гісторыка-сістэмны, колькасныя метады, метады гістарычнай рэканструкцыі і мікрагісторыі.

Навуковая навізна даследавання: у дысертацыі ўпершыню ў беларускай гістарыяграфіі праведзены сістэмны аналіз сутнасці, зместу, асаблівасцей, асноўных кірункаў, сродкаў рэалізацыі і вынікаў эканамічнай палітыкі нямецкіх улад на акупіраваных беларускіх тэрыторыях у гады Першай сусветнай вайны. Даследаваны ваенна-палітычныя і эканамічныя планы адносна беларускіх зямель, разгледжаны працэс устанаўлення нямецкай улады, вылучаны этапы фарміравання адміністрацыйна-тэрытарыяльнай структуры, паказана сістэма кіравання, яе структура і функцыі. Вызначаны асноўныя кірункі нямецкай эканамічнай палітыкі (сельская і лясная гаспадарка, прамысловасць, транспарт і мытная справа). Паказаны ўплыў эканамічных мерапрыемстваў акупацыйнай улады на матэрыяльнае становішча і ўмовы жыцця насельніцтва.

Рэкамендацыі па выкарыстанні: вынікі дысертацыйнага даследавання могуць быць выкарыстаны пры падрыхтоўцы абагульняючых прац па гісторыі Беларусі, Германіі, Расіі, гісторыі Першай сусветнай вайны, ваеннай і эканамічнай гісторыі беларускіх зямель; матэрыялы і звесткі, змешчаныя ў даследаванні, – для распрацоўкі вучэбных курсаў, падрыхтоўкі падручнікаў і навучальных дапаможнікаў, у арганізацыі музейна-экспедыцыйнай дзейнасці.

Галіна выкарыстання: гісторыя Беларусі, гісторыя Першай сусветнай вайны, сістэма адукацыі, практычная дзейнасць культурна-асветніцкіх устаноў.

РЕЗЮМЕ**Волкова Ольга Викторовна****Экономическая политика немецких оккупационных властей в Беларуси в годы Первой мировой войны (1915 – февраль 1918 г.)**

Ключевые слова: Первая мировая война, экономическая политика, оккупация, сельское хозяйство, промышленность, таможенная политика, лесное хозяйство, система налогообложения, торговые и денежные отношения.

Цель исследования: выявление сущности, содержания и особенностей реализации экономической политики немецкими оккупационными властями на территории Беларуси в годы Первой мировой войны (1915 – февраль 1918 г.) и определение последствий ее проведения.

Методы исследования: общенаучные: анализ, синтез, индукция, дедукция, сравнение, обобщение; специально-исторические: историко-генетический, историко-сравнительный, историко-системный, количественные методы, статистический; методы исторической реконструкции и микроистории.

Научная новизна исследования: в диссертации впервые в белорусской историографии проведен системный анализ сущности, особенностей, основных направлений, средств реализации и результатов экономической политики немецких властей на оккупированных белорусских территориях в годы Первой мировой войны. Исследованы военно-политические и экономические планы в отношении белорусских земель, рассмотрен процесс установления немецкой власти, выделены этапы формирования административно-территориальной структуры, показана система управления, ее структура и функции. Определены основные направления немецкой экономической политики (сельское и лесное хозяйство, промышленность, транспорт и таможенное дело). Показано влияние экономических мероприятий оккупационной власти на ухудшение материального положения и условий жизни населения.

Рекомендации по использованию: результаты диссертационного исследования могут быть использованы при подготовке обобщающих работ по истории Беларуси, Германии, России, истории Первой мировой войны, военной экономической истории белорусских земель; материалы и сведения, содержащиеся в исследовании, – для разработки учебных курсов, подготовки учебников и учебных пособий, в организации музейно-экскурсионной деятельности.

Область применения: история Беларуси, история Первой мировой войны, система образования, практическая деятельность культурно-просветительских учреждений.

SUMMARY**Volha Volkava****The economic policy of the German occupation authorities in Belarus during the First World War (1915 – February 1918)**

Key words: World War I, economic policy, occupation, agriculture, industry, customs policy, forestry, taxation system, trade and monetary relations.

Research purpose: to identify the nature and features of the German occupation authorities' economic policy on the territory of Belarus during the First World War (1915 - February 1918) and to identify the consequences of its conduct.

Research methods: general scientific methods of analysis, synthesis, induction, deduction, comparison; special history methods: genetic, comparative, systemic, quantitative methods; method of historical reconstruction, microhistory.

Research novelty: For the first time in the Belarusian historiography this research presents systematic analysis of the German occupation authorities' economic policy nature, features, main purposes, means of implementation and results on the Belarusian territories during the First World War. This includes the study of the military-political and economic plans for the Belarusian lands, process of the German occupation authorities establishing, stages of the administrative territorial division formation, its control system, functions and powers. The main aspects of the German economic policy (agriculture, forestry, industry, transport and customs) have been identified. The negative influence of the occupation authorities' economic activities for the local population material and living conditions has been demonstrated.

Recommendation for use: the results of this research can be used for general synthesis works on the history of Belarus, Germany, Russia, history of the First World War, military and economic history of the Belarusian lands. The materials and information contained in the research could be further utilized to create study history courses, for the preparation of textbooks and teaching materials, the organization of museum and excursion activities.

Sphere of use: history of Belarus, history of the First World War, educational system, practical activities of cultural and educational institutions.